Ірина Ключковська
(Львів)

РОЛЬ ДІАСПОРИ У ТВОРЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Розвиток української термінології та ролі науковців української діаспори у її творенні, який простежено у статті, дає підставу автору зробити висновок про тяглість українського термінотворення, перерваного у просторі, але безперервного у часі. Успіху сучасного творення української термінології можна досягти, поєднуючи зусилля українських науковців в Україні та поза її межами.

***Ключові слова**: українська термінологія, термінотворення, українська діаспора.*

Развитие украинской терминологии и роли учёных украинской диаспоры в ее создании, исследованное в статье, дает основание автору сделать вывод о последовательности украинского терминообразования, прерванного в пространстве, но непрерывного во времени. Успеха в современном образовании украинской терминологии можно достигнуть, соединяя усилия украинских учёных на Украине и за ее пределами.

***Ключевые слова:** украинская терминология, терминообразование, украинская диаспора.*

The development of Ukrainian terminology and the role of Ukrainian Diaspora in its creation, analyzed in this article, gives the reasons to make conclusion that continuity of Ukrainian terminology creation was discontinuous in space, but continuous in time. The success in modern Ukrainian terminology creation can be achieved by unification of efforts of Ukrainian researches from Ukraine and from abroad.

***Key words**: Ukrainian terminology, terminology creation, Ukrainian Diaspora.*

За різними оцінками сьогодні за межами України проживає від 12 до 20 млн. осіб, які покинули матірну землю з політичних та економічних причин та зберігали свою національну ідентичність в умовах бездержавності країни походження. За словами Любомира Ви-

© Ірина Ключковська, 2010

нара, голови Історичного товариства, історія української діаспори є інтегральною частиною історії України. Простежуючи діяльність світового українства за межами України, можемо стверджувати, що культура, освіта та наука, які розвивалися в середовищі української діаспори є також невід’ємною частиною культури, освіти та науки України. Це підтверджується тяглістю традицій та розвитку цих сфер людської діяльності спочатку в Україні, потім у діаспорі, а сьогодні спостерігаємо зворотній шлях повернення цих здобутків на батьківщину. Лише симбіоз українських здобутків з материкової України та її діаспори в різних галузях створить цілісну і повну картину.

Ця теза стосується різних аспектів діяльності, в тому числі й науки, а лінгвістики та термінотворення зокрема. В Україні достатньо широко займаються науковим дослідженням теоретичних аспектів термінології, зокрема такі науковці як Л. Симоненко, Т. Кияк, В. Акуленко, І. Кочан, В. Пілецький, Г. Наконечна, Л. Туровська. Досліджується ця проблема і на прикладному рівні. Прослідковуючи поступ термінотворення, ми дійшли висновку, що можна однозначно стверджувати про тяглість і неперервність розвитку цієї галузі.

Наша термінологія творилася в Галичині, увібравши в себе кращі традиції попередників, які можна простежити вже в “Азбуковниках”, з яких в другій половині XVI ст. постають перші спроби справжніх словників, що відомі під назвою “Лексиконів” (перший такий рукописний лексикон з’явився в додатку до Острозької Біблії, відомі також “Лексик” Лаврентія Зизанія, “Лексикон” Беринди та ін.), словничок І. Котляревського до першого видання “Енеїди”, Словники Івана Войцеховича, Павловського, словники-попередники Словника Грінченка та багато інших. Адже Галичина з початком XX ст. була необтяженою валуєвськими та емськими указами і саме тут могла вільно розвиватися наукова думка й праця визначних галицьких термінотворців таких як І. Верхрадський (ботаніка), В. Левицький (фізика і хімія), І. Горбачевський (хімія). Галицький період тривав до початку Першої світової війни. Здобутки галицьких науковців у царині термінології стали тією висхідною основою, що забезпечила можливість поступу, покращення і шліфування нашої наукової мови і знайшла свій подальший розвиток у період “золотої доби” – повоєнний час культурного відродження в УРСР у 20–30 рр., протягом якого лише Київська Українська Академія наук видала 30 термінологічних словників [1, с. 27].

У 1933 р. розпочався розгром українського мовознавства, нова

хвиля якого накотилася у 1937. Після цього термінологічна праця надовго припинилася, хоча "чистка" української термінології тихо, але систематично продовжувалася [7].

З приходом П. Постишева на Україну школа термінознавства зазнала нищівних ударів, що призвело до цілковитої зміни засад творення терміносистем. Владою було сплановано втручання в лексичний склад і внутрішню структуру української мови, спрямування її в бік максимального зближення з російською. Заборони впроваджувати в українську термінологію будь-які нові терміни поза посередництвом російської мови лишались чинними протягом усього радянського періоду [3].

Критичний стан термінологічної справи в УРСР спричинив необхідність опрацювання термінології на еміграції.

Юрій Шерех в "Нарисі сучасної української літературної мови", виданої в Мюнхені в 1951 р. зазначає: "З 1932 – 1933 рр. видання термінологічних словників припинено, а вже видані вилучено, так що поки що ця праця залишається без практичних наслідків. Одначе для вільної української мови (на еміграції) словники ці зберігають характер норм, і нема сумніву, що вони правитимуть за основу української технічно-промислової термінології у майбутньому України" [6, с. 56-57]. Фактично, ця теза Юрія Шевельова стала засадничою у термінотворчості українських науковців на еміграції, яка почала розвиватися поза межами України з виникненням там освітніх та наукових структур.

Хронологічно першою вищою школою за кордоном був Український Вільний Університет, урочисте відкриття якого відбулося у Відні 17 січня 1921 р., який згодом 23 жовтня 1921 р. був перенесений до Праги та діяв за приписами Карлового Університету. Згідно з основними постановами, українська мова була мовою викладання. На філософському факультеті та на факультеті права і суспільних наук працювала когорта українських вчених, які, окрім викладацької роботи, потужно займалися науковою діяльністю, про що засвідчує перелік виданих в УВУ праць, серед яких "Органічна хемія" І. Горбачевського, "Загальна наука права і політики" С. Дністрянського, "Основи землезнання" С. Рудницького, "Міжнародне право" М. Лозинського, томи наукових збірників з бібліографією наукових публікацій, яка містить сотні назв книжок, статей, оглядів. Підводячи підсумки 10-літньої діяльності, його керівники зазначали: "… професура довела свій педагогічний досвід та виявила себе науковими працями у ріжних галузях людського знання…" [3, с. 135].

Наукова діяльність розвивалася й в Українській Господарській Академії, яка вже 3 травня 1922 р. розташувалася в Подєбрадах і мала завданням “… підпирати науковими дослідами та мистецькою працею розвиток наук та вмінь і дбати про технічний сільськогосподарський та промисловий поступ Українського народу та цілого людства” [3, с. 138]. За час її існування було видано сотні друкованих аркушів наукової продукції:

Економіка, право та соціологія……804
Хемія та технологія……..299
Будівництво та мірництво……225
Природничо-математичні науки…….208
Агрономія та зоотехнія……198
Гідротехніка та меліорація……..132
Лісівництво……125

Усвідомлюючи необхідність розвитку науково-технічної термінології, Термінологічна Комісія, що працювала протягом кількох літ під керівництвом Є. Чикаленка опрацювала термінологічний агрономічний та лісовий німецько-український термінологічний словники.

Про розвиток науки та про розвиток термінології, зокрема, можна говорити і в контексті діяльності Українського Високого Педагогічного Інституту ім. М. Драгоманова в Празі, і Українського Академічного Комітету, Українського Історико-філологічного Товариства у Празі та багатьох інших, які були справжніми осередками наукової діяльності, а також широко розвивали міжнародне наукове співробітництво.

Наступ на українську мову та термінологію в Радянській Україні не зупинив дальшого розвитку української лексикографії. Уважно відстежуючи негативні руйнівні тенденції у радянському термінотворенні, спрямовані на повне знищення українських прикмет (про це йдеться у праці С. Сірополка “Народня освіта на совєтській Україні” та у монографії Романа Смаль-Стоцького “Українська мова в совєтській Україні”, опублікованих Українським Науковим Інститутом у Варшаві) та, базуючись на національних засадах термінознавства та лексикографії, науковці працюють над створенням нових словників на еміграції. Українська діаспора у Чехо-Словаччині зазначила свою участь у цих процесах виданням “Медичного латинсько-українського словника д-ра М. Галина (Прага, 1926), Чесько-українського словника Щербини (1935), кількома термінологічними словниками з техніки, лісового та сільського господарств, а саме: “Матеріалами до української технічної термінології” (Прага, 1925), “Російсько-україн-

ським лісотехнічним словником” (Подєбради, 1927 – 1931). В Італії, у Римі, побачив світ українсько-італійський словник Є. Онацького з широким використанням української фразеології [3].

Але головним центром від половини 30-х рр. XX ст. стає Берлін, а саме словниковий відділ Українського Наукового Інституту. Від 1936 р. словниковий відділ зайнявся систематичним збиранням і виписуванням лексичного матеріалу для великого словника української мови, видав цілу серію словників таких, як “Німецький та український летунський словник” (Берлін, 1939) І. Ільницького-Заньковича, “Німецько-український підручний словник” Ганни Наконечної, “Українсько-німецький підручний словник” Я. Рудницького, “Німецько-український технічний словник” Жуковського–Кузелі, практичні словники з машинознавства й фабричного виробництва Кузелі й Жуковського, медичний німецько-український словник Р. Смика і багато інших. У 1942 р. світ побачив “Українсько-німецький словник” Кузелі й Рудницького, який був створений на вимогу часу і включав оновлену термінологію. В основу лягли попередні напрацювання. В роботі активно використовували словники та мовознавчу літературу, створену під час “золотої доби”. Зусиллями М. Пежанського, П. Штепи та О. Григоровича було віднайдено та укомплектовано велику збірку рідкісних словників, створено мікрофільми, що послужило доброю основою для майбутньої праці [2].

За цими і багатьма іншими виданнями стоїть титанічна праця українських науковців діаспори, які в тяжких умовах на чужині здійснювали щоденно великий науковий подвиг. Ярослав Рудницький згадує: “Почалася інтенсивна праця у “Словниковому відділі” (відділ на цей час очолював З. Кузеля). …Не маючи змоги вдень, Кузеля працював ночами й робив виписки з преси, журналів, наукової літератури, белетристики, поезії, радіо тощо. Власне сьогодні, коли всі матеріали пропали через воєнні дії, важко сказати точно, скільки матеріалів мало позначку “Кз”. Немає одначе сумніву, що на приблизно сто тисяч карточок у нашій тодішній картотеці понад 50 тисяч були записані рукою Кузелі” [2, с. 86]. Як зазначає Анатоль Вовк, якому судилося продовжити роботу своїх попередників у повоєнний час на іншому континенті світу: “Термінологія – це не поле для здобуття слави, для козакування. Це натомість муравлина, забарна праця, найчастіше неоцінювана. Єдиною нагородою у термінологічній праці є задоволення з добре виконаної праці та постійна свідомість активної участи у боротьбі за збереження та удосконалення нашої

мови” [1, с. 29].

Така робота, перервана воєнними подіями Другої світової війни, була продовжена у повоєнний час і пов’язана з відновленням діяльності НТШ та інших українських наукових структур поза межами України. Після війни ця праця зосереджувалася в термінологічній комісії відродженого на чужині Наукового товариства ім. Шевченка та Українському технічно-господарському інституті (Мюнхен, ФРН) у Європі, а згодом – в Українському термінологічному центрі в Америці, Товаристві українських Інженерів Америки. “Як американське, так і європейське НТШ, ураховуючи природознавців, працюють у напрямі поліпшення існуючої невеселої ситуації, також у співпраці з УТЦА. Вони організовують термінологічні конференції для обговорення та розв’язання існуючих термінологічних проблем, видають словники, зважують котрі… залишити, а котрі треба все-таки замінити новими” [4, с. 75]. Результатом роботи стали близько 18 англійсько-українських словників з медицини, природознавства і техніки, мовознавства тощо, між ними “Вибірковий англійсько-український словник з природознавства, техніки і сучасного побуту” А. Вовка, а також німецько-український словник з електротехніки та низка перевидань термінологічних словників 20-х і початку 30-х рр.

Науковці української діаспори обґрунтували доцільність термінологічної праці на еміграції (необхідність опрацювання української термінології, вихолощеної та зросійщеної), форми та завдання термінологічної праці, а саме: 1. відшукати, упорядкувати та вивчити термінологічні надбання “золотої декади” української термінології; 2. критично перевірити видані в УРСР галузеві словники; 3. для нових термінів запропонувати українські відповідники; 4. видати англо-українські вибіркові словники). Означили також коло термінологів (мовознавці та фахівці); опрацьовували методологію, підходи; вивчили проблему джерельної бази для термінознавчої праці та розробили рекомендації для покращення її ефективності (ліквідація розпорошення сил, вироблення однієї концепції термінотворення, розробка престижних галузевих словників).

Таким чином, факт лінгвоциду в Україні з одного боку та виникнення українських Вищих шкіл та наукових центрів поза Україною з іншого, стали потужним фактором для розвитку термінологічної праці на чужині.

Анатоль Вовк зазначав: “Термінологічна праця на еміграції мусить бути спрямована в першу чергу на потреби Батьківщини… Із

самостійністю потреба доброї термінології у всіх ділянках культури, науки і техніки стане актуальна і пекуча. Усе, що до цього часу робилося буде упорядковане, виправлене, доповнене чи запропоноване на еміграції, буде тоді використане й належно оцінене. Цей лексичний фонд прискорить, тим самим, процес культурного відродження народу… А з першими проблисками волі вона знайде шлях в Україну" [1, с. 28].

На сьогодні українська термінологія має всі шанси на продуктивний розвиток в Україні, в своєму природному мовному середовищі. Проте, успіх справи у цій галузі може бути забезпечений за умови тандему праці науковців в Україні та науковців діаспори, з використанням усіх напрацювань теоретичного та практичного характеру. Адже в сучасних умовах наша держава має накопичений величезний інтелектуальний ресурс за кордоном.

За статистикою, лише у США понад 20% американців українського походження мають вищу освіту, займають високі місця у суспільній ієрархії. 3 мільйони представників західної діаспори задіяні в різних високопрофесійних сферах діяльності – в бізнесі, політиці, освіті, науці, є активними і авторитетними громадянами в своїх країнах проживання, можуть бути активним партнером України у різноманітних галузях. Для успішної реалізації проекту українського термінотворення, цієї справи державної ваги, необхідно опрацювати єдину концепцію термінотворення (як зазначив Юрій Шерех, краще одна недосконала концепція, ніж десять добрих) та стратегію її розвитку системного та систематичного характеру з поступовим виправленням недоліків та заповненням прогалин, з необхідністю організаційного та інституціонального оформлення. Зокрема, йдеться про створення галузевих термінологічних словників в електронній версії легкодоступних для широкого загалу. Саме тут особливо цінною була б допомога українців діаспори, які володіють величезним досвідом і доступом до новітніх технологій у ділянці створення термінів та словників.

Таким чином, можемо зробити наступні висновки: українське термінотворення характеризується своєю тяглістю, перерваною в просторі, але безперервною у часі. І лише біном вітчизняних науковців та науковців української діаспори може бути запорукою успіху на шляху розвитку термінотворення.

Джерела та література:

1. Вовк Анатоль / [Ред. Б. Рицар, М. Комарова]. – Львів : Ліга-Прес, 2002. – 64 с.

2. Збірник на пошану Зенона Кузелі: Праці філологічної та історично-філософічної секції / [За ред. В. Янева] // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Париж; Нью-Йорк; Мюнхен; Торонто; Сідней, 1962. – Т. CLXIX. – 340 с.

3. Наріжний С. Українська еміграція / С. Наріжний. – Львів; Кент; Острог : Наукове товариство ім. Шевченка, 2008. – 370 с.

4. Трофимено С. Наукове товариство ім. Шевченка і природничі науки: 125 років Наукового Товариства імені Шевченка / С. Трофимено // Зб. наукових праць і матеріалів, присвячений Ювілею товариства. – Львів : Наукове Товариство ім. Шевченка, 2001. – 120 с.

5. Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциту: документи і матеріали / [Упор. Л. Масенко, В. Кубайчук, О. Демська та ін.]. – К. : Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2005. – 399 с.

6. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови / Ю. Шерех. – Мюнхен : Молоде життя, 1951. – 402 с.

7. Ярема С. На теми української мови / С. Ярема. – Львів : Українське товариство з механіки руйнування матеріалів, Львівське крайове товариство “Рідна школа”, Наукове товариство ім. Шевченка, 2002. – 44 с.